

5. Дем'янюк О. Й. *Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914-1921 роках* / О. Й. Дем'янюк. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 320 с.
6. Дем'янюк О. *Луцьк та округа в добу військово-політичного протистояння (1914-1921 рр.)* / О. Дем'янюк / *Літопис Волині : всеукр. наук. часоп. [редкол.: І. Я. Коцан (голов. ред.) та ін.]*. – Луцьк, 2011. – Чис. 10. – С. 38-43.
7. Дем'янюк О. *Перша світова війна на Волинському Поліссі* / О. Дем'янюк // *Минуле і сучасне Волині та Полісся : Старовижівщина з глибини століть : наук. зб. : матеріали ХХVIII Волин. обл. іст.-краєзнав. наук. конф., присвяч. 17 річниці Незалежності України та 500 річчю першої писемної згадки про Стару Вижівку та Нову Вижівку, 20-21 черв. 2008 р.; [упоряд. та відп. за вип. : Г. Бондаренко, В. Недзельський, А. Смолюк]*. – Луцьк, 2008. – Вип. 28. – С. 357-361.
8. Дмитренко А. *Некрополі Першої світової на території Червищенського плацдарму як об'єкти культурної спадщини України* / А. Дмитренко, О. Кратік // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю : матеріали LVI Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції : наук. зб. / упоряд.: Г. Бондаренко, А. Силук*. – Луцьк, 2015 – Вип. 56. – С. 72-76.
9. Драгомиров А. М. *Развал Империи. Русский Верден, или Ковельская мясорубка [Электронный ресурс]* / А. М. Драгомиров. – Режим доступу : http://www.lessons-of-war.ru/brest_1. – 10.01.2015. – Названіє с екрана.
10. Журавльов Д. В. *Брусиловський прорив [Електронний ресурс]* // *Визначні битви та полководці української історії* / В. Д. Журавльов. – Харків, 2013. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=20370>. – 02.01.2015. – Назва з екрану.
11. Зайончковський А. М. *Первая мировая война [Электронный ресурс]* / А. М. Зайончковський. – Санкт-Петербург : Полигон, 2000. – 878 с. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/h/zayonchkovskiy1/index.html>. – 04.01.2015. – Названіє с екрана.
12. Керсновський А. А. *История Русской армии. В 4 т. Т. 4. (1915-1917 гг.)* / А. А. Керсновський. – Москва : Голос, 1994. – 368 с.
13. Маннергейм К. Г. *Мемуары [Электронный ресурс]* / К. Г. Маннергейм. – Москва : Вагриус, 1999. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/memo/other/mannerheim/index.html>. – 10.02.2015. – Названіє с екрана.
14. Нелипович С. Г. *Брусиловский прорыв. Наступление Юго-Западного фронта в кампанию 1916 года* / С. Г. Нелипович. – Москва : Цейхгауз, 2006. – 48 с.
15. Оськин М. В. *Брусиловский прорыв [Электронный ресурс]* / М. В. Оськин. – Режим доступу : <http://www.e-reading.club/bookreader.php/1006957/Oskin>. – 08.01.2015. – Названіє с екрана.
16. Спогади О. Д. Лукасюк, 1931 р. н., жительки с. Осьмиговичі Турійського р-ну Волинської обл., записані автором роботи, 08.08.2015.
17. Уткин А. И. *Первая мировая война* / А. И. Уткин. – Москва : Алгоритм, 2001. – 592 с.

Степан ВОЙЧИК (Ківерці)

ЛУЦЬКИЙ ПРОРИВ ТА ЙОГО РОЗВИТОК НА КІВЕРЦІВЩИНІ

Події, пов'язані з Першою світовою війною, ще раз нагадують про бездержавність українців, розшматовану Російською та Австро-Угорською імперіями націю, синів якої змушували проливати кров за “великодержавні інтереси”. А найгіршим було те, як зазначав історик Орест Субтельний, що українців, які воювали з обох ворогуючих сторін - на Східному і Західному фронтах, змушували вбивати один одного.

Подібну долю мали поляки [7].

Найбільше наших співвітчизників, в тому числі і волинян, було в російській імператорській армії – 3,5 млн. чоловік. Ще 250 тис. в складі австро-угорських військ в Галичині і в Карпатах [1]. На Західному фронті українці здебільшого воювали в складі британських і канадських військ. Причому відмічено багато прикладів їх героїчної поведінки. Так, газета “Волинь” у жовтні 2010 року повідала про ківерчанина з села Мощаниця Юхима (за іншими даними – Єфіма, Петра) Чорного-Ковальчука, рядового 41-го Селенгінського піхотного полку 3-ої армії генерала від інфантерії Миколи Рузького, який з унтер-офіцером Алексеєвим у першій Галицькій битві під Равою-Руською у вересні 1914 року захопив прапор австро-угорського 2-го Імператорського Тірольського егерського полку. За цей вчинок Чорний-Ковальчук отримав з рук самого імператора Миколи II Георгіївський хрест четвертого ступеня за номером 1, а також був підвищений в унтер-офіцери [2].

100 років тому Волинь стала центром Луцького (Брусиловського) прориву – найвеличнійшої наступальної операції російської армії 22 травня (4 червня) 1916 року.

Важливим джерелом опрацювання події є спогади самого генерала від кавалерії Олексія Брусилова [3], архівні документи [8], наукові праці дослідників аспектів Першої світової [6, 11], мемуарна література.

Основний удар по австро-угорцях мав завдати Західний фронт. Наступ армій Південно-Західного розглядався Ставкою як другорядний, тому потужних фронтових резервів не мав, через що й неможливо було розвивати прорив, якого назвали “програною перемогою”. Генерал Брусилов, призначений 30 березня 1916 року командувачем фронту, вірив, що можна знову відвоювати Галичину і дійти до Карпат. З ним не погоджувалися командарми Олексій Каледін (8-а армія) та Дмитро Щербачов (7-а армія). Та Брусилов вже не рахувався ні з ким, навіть з думкою начальника штабу Верховного головнокомандувача російських військ генерала від інфантерії Михайла Алексеєва, який від імені імператора пропонував змінити тактику, що розсердило Брусилова [3, с.226]. Для нього розгром ворога і повернення Галичини, Буковини і Волині було самоціллю, справою його життя [9].

Аналізуючи Луцький прорив, військові історики часто вживають слово “вперше”: вперше стратегічна наступальна операція проводилася в умовах позиційної війни, вперше оборона проривалася одночасними ударами на ряді ділянок фронту, вперше були виділені батареї супроводу піхоти та застосоване послідовне зосередження вогню для підтримки атаки та ін. [9].

План генерала Брусилова: завдати основного удару в напрямі Луцька [3,с.215], а також три допоміжні удари південніше – через Галич, Коломию і Чернівці. Ставка робилася на 8-у армію генерала від кавалерії Олексія Каледіна. Займаючи фронт у 185 км від Маневич до Дитинич, в своєму складі мала 13 піхотних і 7 кінних дивізій – всього 170 тис. бійців та 582 гармати [9].

Прорив тактичної оборони австро-німців 22 травня (4 червня) – 25 травня (7 червня) 1916 року на Ківерцівщині можна відстежити за оперативними зведеннями:

22 травня (4 червня). Телеграма № 1540 начальника штабу Ставки російської армії генерал-майора Михайла Дітерікса виконувачу обов’язки генерал-квартирмейстера (помічника Верховного головнокомандувача імператора Миколи II) генерал-майору Михайлу Пустовойтенку: Після артилерійської підготовки групи генерала від інфантерії Андрія Зайончковського, яка призвела до сильного руйнування першої смуги оборони і часткової нейтралізації артилерії ворога, в 39-му Армійському корпусі підричники та гренадери 406-го полку вночі прорвали дротяні загородження біля села Ставок. Сапери навели між шосейною дорогою і селом Хром’яків 16 мостів через річку Путилівку, з них 2 для артилерії; дев’ять партій 407-го полку перерізали першу і частину другої лінії загороджень північніше Хром’якова. На світанку важка артилерія почала руйнування укріплених пунктів на ділянках Ставка і Хром’якова, а о дев’ятійгодині легка артилерія – колючих загороджень. У 40-му корпусі руйнування окопів першої лінії і загороджень йде досить успішно. Команди розвідників 5-го і 6-го стрілецьких полків проникли південніше дороги Олика - Покащів у вже покинуті австрійцями окопи першої лінії на широкому фронті, винесли звідти щити, гвинтівки і ручні гранати; при підході до другої лінії були зустрінуті контраатакою і відступили з незначними втратами [8, с.203].

Першого дня боїв у 39-му корпусі на півдні Карпилівки був застосований газ. 406-й полк перейшов річку Путилівку й укріпився в Ставках. Шість рот 407-го полку переправилися через річку північніше Хром’якова, наблизились на відстань до 150 сажнів від позицій ворога. Інші полки теж здійснювали переправу [8, с.205]. За час наступу російські війська понесли втрати: зі строю вибуло 29 офіцерів, близько 1900 бійців [8, с.205].

4-та стрілецька дивізія 40-го корпусу пізно ввечері зайняла північну частину Жорниць. Усю ніч на ділянках 39-го, 40-го, 8-го та 32-го корпусів підтримувався артилерійський вогонь, який зранку 23 травня за наказом командувача 8-ої армії генерал-лейтенанта від кавалерії Олексія Каледіна відновився з новою силою [8, с.205].

23 травня (5 червня) командарм Каледін в наказі № 113 констатує успішний наступ 40-го корпусу, в ході якого перша полоса укріплень ворога впала, захоплено 11 гармат, кулемети, бомбомети, понад 6000 полонених. А далі наказує усім корпусам армії 24 травня спрямувати всі зусилля для енергійного наступу. Особлива роль знову ж таки покладалась на 8-й і 32-й корпуси [8, с.207].

24 травня (6 червня), за оперативними зведеннями генерала Дітерікса генералу Пустовойтенку, велися жорстокі бої між населеними пунктами Ставок і Хром’яків, південніше Одерад, під Дерном, Носовичами, Чемерином [8, с.212]. 40-й корпус на Одерадському напрямку захопив в полон 90 офіцерів, 3500 нижчих чинів. Ворог втратив 11 гармат [8, с.212, 214]. На 17 годину наступ і переслідування ворога розвивалася успішно. Російські війська вийшли на лінію Пальче, Хорлупи, Бакорин, Боярка. На цей час взято 13000 полонених, захоплено 40 гармат, 70 кулеметів [8, с.216]. В групі генерала Зайончковського йшов бій в районі Берестян і Богуславки. В 39-му корпусі частини 125-ої дивізії заволоділи полосною Карпилівка–Мощаниця, захопили 2 траншейні гармати, 2 кулемети, бомбомети, 6 офіцерів і близько 400 нижчих чинів. 40-й корпус зранку перейшов до переслідування; зайнято Покащів; 7-й стрілецький полк

біля Одеррад захопив повністю шестигарматну батарею. З початку операції після полудня 24 травня зареєстровано взятих в полон 254 офіцери, 8386 нижчих чинів, 34 гармати і 47 кулеметів [8, с.219]. Загалом до полудня цього дня арміями Південно-Західного фронту були взяті наступні трофеї: 881 офіцер, близько 40000 нижчих чинів, 77 гармат, 134 кулемети і 49 бомбометів. Крім того, захоплені прожектори, похідні кухні, багато ручної зброї, спорядження і склади вогнепальних запасів [3, с.231; 8, с.221].

В ніч на 25 травня 125-та піхотна дивізія 39-го армійського корпусу на всьому фронті від Богуславки до Дубище, заволодівши позиціями противника, просунулася до Сильне, ВулькиКотовської; продовжила наступ 102-га дивізія; 2 броньовики з 12 козаками проскочили палаючий міст біля Пальче і обстріляли з 200 кроків піхотну колону. В полон взято близько 1200 чоловік. У 40-му корпусі передові частини ніч провели на лінії Звірив, Гаразджа. 15-та дивізія 8-го корпусу просунула свої авангарди до Воротнева [8, с.221]. Цього дня біля станції Ківерці в полоні опинилися німці 268-го резервного полку 81-ої піхотної дивізії, підвезені напередодні з Пінська [8, с.224, 228]. Стрільці 40-го корпусу збили противника біля Борохова. На лінії східних окраїн сіл Ківерці (нині Прилуцьце), Гуща і Теремно захоплено понад 2500 полонених [8, с.228].

З початком літнього наступу із станції Рудочка (нині Цумань) був виведений бронепоезд “Хунхуз”, підірваний австрійцями в ході боїв ще у вересні 2015 року [14].

На вечір 25 травня генерал-квартирмейстер штабу Південно-Західного фронту генерал-майор Микола Духонін телеграмою № 1585 доповідає генерал-майору Михайлу Пустовойтенку про розташування підрозділів фронту на нових висхідних позиціях. На територіях нинішньої Ківерцівської землі це виглядало так:

Група генерала Зайончковського з 5-го кавалерійського та 30-го корпусів – на фронті Чорторійськ, схід Колок, Голодниця, Журавичі, Миків, Софіївка (цей населений пункт зник з карт в роки Другої світової війни).

39-й корпус в складі 125-ої та 102-ої дивізій – в районі Софіївки, станції Ківерці, Пальче.

40-й корпус з 13-им та 16-им Фінляндськими полками – в бою на фронті на схід сіл Ківерці, Гуща і Теремно.

126-та піхотна дивізія – в районі Пальче, станції Олика [8, с.229-230].

За 23-25 травня трофеї 8-ї армії: полонених 922 офіцери, 43628 нижчих чинів, 66 гармат, 150 кулеметів, 50 бомбометів, 21 міномет, 21 прожектор, 2 обози, 29 похідних кухонь, 47 кулеметних двоколок, 12000 пудів колючого дроту, 1000 бетонних брусів, 7000000 бетонних кубів, 10000 пудів вугілля, великі склади вогнепальних припасів, велика кількість зброї, спорядження і різного майна. Втрати російської армії на 25 травня генерал Духонін визначає в 30000 чоловік [8, с.265].

26 травня (8 червня) вночі, коли 46-й корпус розвивав наступ під Костюхнівкою, в 30-му корпусі на всьому фронті від Стиру до Журавич противник відступав. Підрозділи 39-го корпусу дійшли до Гавчиць, 2-га бригада 102-ої дивізії після жорстокого бою заволоділа станцією Ківерці і просувалася до Жабки [8, с.240]. Був тяжко поранений в ногу, руку та груди командувач дивізії генерал-майор Мікулін, який наступного дня помер. Останніми його словами були: “Шкода, що не вдалося мені довести справу до кінця”. Посмертно був нагороджений орденом святого Станіслава першого ступеня з мечами [12, с.79]. Частинами корпусу за 24 та 25 травня захоплено більше 400 полонених, 3 траншейні гармати, 7 кулеметів, прожектор, похідні кухні, обоз, 35 підвід і багато різного майна [8, с.240]. По лінії Ківерці, Теремно успішно просувалися частини 40-го корпусу. Група генерала Зайончковського не змогла пройти через зайняте ворогом Омельне, однак в ході розвідувальних операцій захопила 16 офіцерів, близько 1000 нижчих чинів [8, с.241].

О 1 годині 15 хвилин таємною телеграмою № 01997 корпусним і дивізійним командармам, генералу відінфантерії Леоніду Лешу (командувач 3-ої армії), генералу від кавалерії Володимиру Сахарову (командувач 11-ої армії) генерал Каледін повідомляє, що “Луцьк взято. Противник на фронті Колки, Жидичин поспішно відступає, на фронті Жидичин, Торговиця відкинутий на лівий берег Стиру” [8, с.243].

Генерал Духонін телеграфує генералу Пустовойтенку, що в 39-му корпусі права колона 125-ої дивізії після жорстокого бою біля Човниці о 10 годині здолала противника і переслідує його до села Дубище; ліва колона збила австрійців біля Катеринівки і наступає на Рожище; 102-га дивізія готує переправи біля Серхова і Кульчина [8, с.250].

27 травня (9 червня) бригада Оренбурзької дивізії переслідує противника на Суськ, Вишенки; одна із сотень 9-го полку атакувала кіннотою австрійців біля Суська, захопила 2 гармати (без замків), 8 ящиків із зарядами, 200 ящиків із снарядами, 50 полонених [8, с.251].

28 травня (10 червня) 125-та дивізія 39-го корпусу завершувала наведення моста біля Дубищ для

наступу на Рожище [8, с.259].

Трофеї Південно-Західного фронту з 22 по 28 травня: полоненими – 1 генерал, 3 командир полків, 2461 офіцер, 5 лікарів, 133546 нижчих чинів. Військова здобич: гармат - 161, кулеметів - 266, бомбометів - 131, мінометів - 32, зарядних ящиків - 56, прожекторів - 21, підвісної залізничної дороги - 40 верст, дроту - 27000 пудів, вагонеток - 55, цементу - 100000 пудів, кам'яного вугілля - 10000 пудів, бетонних кубів - 7 млн., бетонних брусів - 1000; кількість гвинтівок, патронів, снарядів, кухонь, ракет та іншого майна не підлягає обліку [8, с.299].

Втратиросійськихвійськпідчас наступу, за твердженнями істориків, становили майже півмільйона солдатів [4]. У Ківерцівському районі в селі Ромашківка є братська могила воїнів 8-ої армії, які загинули під час прориву під селом Хром'яково [5, с.10; 13]. Це одне з небагатьох поховань того періоду. Більшість були знищені в результаті господарської діяльності, меліорації, свідомого знищення пам'яті про Першу світову війну та звичайного побутового варварства [5, с.10; 14]. Немає сьогодні кладовища загиблих німців, яке знаходилося неподалік залізничної станції Ківерці в районі лісового господарства. Встановлені хрести на місцях військових поховань біля сіл Берестяне, Ставок.

На території Ківерцівщини знаходилися лікувальні заклади, підпорядковані 8-й армії: перев'язувальні загоны 71-ої піхотної дивізії 4-го кавалерійського корпусу (с.Знамирівка), 4-ої стрілецької дивізії 40-го армійського г (с.Личани), 14-ої піхотної дивізії 32-го армійського корпусу (с.Городище); дезінфекційні загоны при дивізіях (с.Холоневичі, Городище); лазарет 125-ої піхотної дивізії 39-го армійського корпусу [5, с.11].

Волиньзнала великих матеріальнихзбитків і руйнувань. Цілком знищена була прилегла місцевість уздовж Стоходу і Стиру, зникли окремі населені пункти. Зруйновано або пошкоджено 212000 будинків, 170 км брукованих доріг, 3800 мостів, мережа меліораційних каналів і ровів [10].

Як би не трактували сьогодні події столітньої давності, однозначно можна говорити, що для наших предків був дуже складний час, в якому довелося випробувати і власний патріотизм, і питання національної та державної належності.

Історію забувати не можна.

1. Белокол О. Перша світова український рахунок [Електронний ресурс] / О.Белокол. – Режим доступу: <http://www1.mfa.ua.org>. – Назва з екрана.
2. Бортніков С. Перший Георгіївський кавалер був з Волині / С.Бортніков, С.Ткачов // Волинь. – 2010. – 14 жовтня.
3. Брусилов А.А. Мои воспоминания / А.А.Брусилов. – М.: Воениздат, 1963. – 264 с.
4. Брусиловський прорив 1916 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/sots-alno-pol-tichna-modern-zats-ya-susp-ilstva/brusilovskiy-proriv-1916-r>. – Назва з екрана.
5. Брусиловський прорив на Волині. 1916 рік / упор.В.Данилюк. – Луцьк: МП “Зоря”, 2006. – 12 с.
6. Брусиловський прорив на Волині: факти, цифри, дати, документи, матеріали, карти, телеграми, мемуари, фотографії, раритети / упор. І.Пасюка. – Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2006. – 96 с.; іл.
7. Історична довідка про події Першої світової війни на території сучасної Волинської області [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://futurus.org.ua/uk/programs/FWW_reference. – Назва з екрана.
8. Наступление Юго-Западного фронта в мае-июне 1916 года // Сборник документов Мировой империалистической войны на русаком фронте (1914-1917 гг.). – М.: Воениздат НКО СССР, 1940.
9. Науменко А. Прорив Південно-Західного фронту російської армії у 1916 році та його воєнно-політичні наслідки [Електронний ресурс] / А.Науменко. - Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/1_3_06_5.html. - Назва з екрана.
10. Перша світова війна на Рівненщині. Брусиловський прорив [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://libr.rv.ua/ua/virt/105>. – Назва з екрана.
11. Ростунов И.И. Генерал Брусилов / И.И.Ростунов. – М.: Воениздат, 1964. – 248 с.
12. Священномученик Аркадий (Остальский; 1889-1937), Епископ Бежецкий, викарийТ верскоїе пархии: “Мы не должны бояться никаких страданий...” Творения. В двух томах. Т.1. / Издание Житомирской епархии Украинской Православной Церкви. Сост. Диакон Игорь Кучерук, при участии Евгения Тимиряева. – Житомир. 2007. – 544 с. – Цв. вклейки.
13. Таємничими стежками Першої світової на Волині [Електронний ресурс]: – Режим доступу:<http://www.volynnews.com/news/society/tayemnychymu-stezhkamy-pershoyi-svitovoyi-na-volyni>. – Назва з екрана.
14. Широкопад А.Б.Чудо-оружие Российской империи [Електронний варіант] / А. Б. Широкопад. – Режим доступу: <http://regiment.ru/Lib/36/10.htm>. – Назва з екрана.